

על דרך השלילה: זהות יהודית ריאקטיבית בקרב נערים יהודים בדרום-מערב ארצות-הברית

במחקר איכותני, אתנוגרפי, פרשני וכדומה, מוצא עצמו החוקר לעתים במצבים שבהם הוא מוצא ממצאים שהוא לא התכוון לחפש מלכתחילה. אך החוקר במחקרים מסוג זה חייב לאפשר לעצמו גמישות מסוימת. הוא צריך לתת למחקר לזרום ולהתגבש ולתת לסוגיות שונות לעלות (Lincoln & Guba, 1985). לא כל ממצא בלתי צפוי חייב להופיע בדוח המחקר, אך אם זוהי קטגוריה משמעותית, אשר יכולה לתרום לידע שלנו על תופעה תרבותית מסוימת, ראוי לדווח עליה, בגוף המחקר או במחקר נפרד.

בחקר המקרה שיתואר, נראה דוגמה לקשיי קיום מסוימים של האוכלוסייה הנחקרת - נוער יהודי אשר חי כמיעוט בקרב רוב נוצרי. התיאורים של הנחקרים ופרשנותם הפתיעו בצורה מיוחדת את החוקר, אשר בא מתרבות של רוב יהודי, ואשר מלכתחילה בא לחפש נתונים בנושאים אחרים לגמרי. אך כאמור, נדמה שלעתים קרובות מחקר איכותני יכול לשנות את מטרותיו, ולגלות נתיבי מחקר חדשים, לפי ממצאים חדשים המתגלים בשטח.

מחקר "הקיבוץ" במחנה קיץ רפורמי

מדובר במחקר אשר בודק את יישום תוכנית "הקיבוץ" במחנה קיץ רפורמי בדרום-מערב ארצות הברית. התנועה הרפורמית היא תנועה דתית-תרבותית המדגישה את הצד הערכי שביהדות ואת המצוות שבין אדם לחברו, כאשר היא מותירה ליחיד את האוטונומיה להחליט עד כמה הוא, או היא, יכניסו לחייהם ממדים ריטואליסטיים. זאת התנועה הדתית הגדולה ביותר בקרב יהודי ארצות הברית. התנועה מאופיינת בגישה ליברלית ובפתיחות. התנועה משקיעה משאבים רבים בחינוך בלתי פורמלי, והיא מקיימת מחנות קיץ לילדים ולנוער, הנותנים הזדמנות, אשר מובנת מאליה לישראלים אשר חי ברוב יהודי, לחוות את חוויות החיים היהודיים הטוטאליים למשך חודש. ישנן הרבה פעילויות חינוכיות חוויתיות, לצד פעילויות ספורט, משחקים וכדומה. התוכנית הזו, שאותה ניהלתי ופיתחתי,

* די"ר יהודה בר-שלום הוא מורה בחוג לחינוך ובחוג לחינוך מבוגרים במכללה לחינוך ע"ש דוד ילין.

מיועדת לשכבת הגיל הבוגרת במחנה (עולים לכיתה י'). התוכנית מנסה לתת לקבוצה של כ-30 בני נוער יהודים אמריקאים סימולציה של חיי קהילה בסגנון של קיבוץ חלוצי, כאשר הם עובדים את האדמה, מטפלים בחיות, חיים חיי שיתוף ומנהלים את חייהם באורח דמוקרטי. כמנהל התוכנית, ניסיתי לתת לקהילה לנהל את ענייניה באופן עצמאי במידת האפשר. תפקידי הוא כשל מנחה-על, העוזר לקבוצה בעת הצורך. התוכנית מאפשרת לחניכים לדון לעומק בסוגיות של זהות, יהדות, רוחניות, גיבוש קהילה וקשרים בין-אישיים. אני מצטרף למבקרים אשר טוענים שהחיים בחברה הצרכנית האמריקאית, עם האינדיווידואליזם הרדיקלי אשר נתפס כאידאל, לא מאפשרים חוויות רבות של שיתוף ולכידות חברתית (Etzioni, 1993; Peck, 1987; Lasch, 1984; Bellah, 1981, 1984). התוכנית נתפסת כניסיון להציע, אומנם באופן זמני, מודל של חיים קהילתיים יהודיים בעלי משמעות ותוכן, כדוגמה למה שניתן לשאוף אליו בחיים יהודיים קהילתיים בעתיד.

מחקר מחנות קיץ יהודיים

ישנה מסורת מצומצמת אך מתפתחת של כתיבה על מחנות קיץ יהודיים, על השפעתם ועל סוגיות חינוכיות שונות. בקרמן למשל, בודק את הסתירות והקשיים ביישום של האידיאולוגיה של "מחנה דובר עברית". הוא מגלה, שלמרות היומרה והכוונה, כאשר משהו "באמת חשוב" צריך להיאמר במחנה, הוא נאמר באנגלית (Bekerman, 1985, בקרמן 1999). אורחי בדק את השתלבותה של המשלחת הישראלית וגילה קשיים בשל הפערים התרבותיים (Ezrahi, 1993). שפירו וכהן כתבו על השילוב של כלים פסיכולוגיים בעבודה עם נוער במחנה "רמה" בניהולו של לואיס ניומן, דמות מופת בחינוך היהודי הבלתי פורמלי (Shapiro & Cohen, 1984). עבודת המחקר שעשיתי (Bar-Shalom, 1997) דומה יותר לעבודתו של לוקינסקי, (Lukinsky, 1968) בכך שהיא מנסה לתאר מודל חינוכי בצורה כוללת והוליסטית על מורכבותו ועל בעיותיו. כמו לוקינסקי, ניסה מודל הקיבוץ להיות אלטרנטיבה יהודית-ערכית בעבור הנוער המשתתף. לא מצאתי, באף לא אחד מן המחקרים שסקרתי לעיל, התייחסות לסוגיה הנוצרית כפי שהיא תואר במאמר זה בהמשך. ייתכן שהמחנות המתועדים בעבודות אלה לא נמצאים באזורים שבהם מורגשת ההשפעה הנוצרית בצורה כל כך חזקה.

השדה הנחקר

שהייתי בשדה המחקר זמן מצטבר של כשנה, כלומר, שש עונות קיץ בנות חודשיים. בכל קיץ וקיץ ניהלתי שתי תוכניות קיבוץ, שתיים-עשרה תוכניות בסך הכל. מספר המשתתפים המועט ביותר היה 20, המספר המרבי היה 54, והממוצע הוא בסביבות 30 משתתפים לתוכנית. מספר הבנים שהשתתפו במחנה דומה למספר הבנות. שלושת הקיצים 1993, 1994 ובשנת 1995 שימשו לאיסוף נתונים דקדקני, שכלל ראיון המשתתפים, תצפיות שתיעדו את חיי השגרה, ראיונות עם אנשי "עילית" במחנה (Elite Informants במחקר איכותני, הם אנשים בעמדות מפתח, המסוגלים לבחון את השדה הנחקר בצורה רפלקטיבית ואף להציע לי כמה קטגוריות משלהם). אנשי ה"עילית" במחנה כללו את הפסיכולוגית וסגן המנהל, אשר באו לבקר באתר "הקיבוץ" לעתים קרובות. החלפתי אתם דעות על המתרחש, דבר שעזר להגביר את הטריאנגולציה.¹

גילוי זהות ה-"NBC"

המטרה של המחקר, אם כן, הייתה לתעד ולחקור את תופעת החיים הקהילתיים הזמניים בתוכנית ה"קיבוץ" על כל היבטיה. ברור שבתוכנית אשר עוסקת בחינוך יהודי בלתי פורמלי, צריך לברר סוגיות של זהות ולחקור אותן, על כן שאלתי את המשתתפים שאלות שונות על מנת לבדוק כיצד הם תופסים את יהדותם. להפתעתי, גיליתי מהר מאוד זהות יהודית אשר לא הייתי "מוכן" אליה, כאחד שהתחנך כנער בתרבות של רוב. אגדיר את הזהות שמצאתי כזהות: "NBC" (Not Being Christian), כלומר, זהות אשר לא עוסקת בהגדרה עצמית יהודית חיובית ואקטיבית, אלא זהות פסיבית וריאקטיבית, אשר מוגדרת על דרך השלילה - מה היא לא ("אינני מאמין בישו ולפיכך אני יהודי").

להלן דוגמה אשר מייצגת את זהות ה-NBC:

שאלתי את מ', אחד המשתתפים:

Y: How does being a Jew affect your life?

M: When you know that it is just a small minority, and you know the difference that it makes when a Jewish person marries a Christian woman and converts to Christianity, you have to watch out, I date Christian girls but...

1 טריאנגולציה הוא אמצעי נפוץ במחקר איכותני, פירושו הוא: הצורך בשימוש באמצעי מחקר ואיסוף נתונים מגוונים לפני שמגיעים למסקנה כלשהי (Labosky, 1992; Elliot, 1991).

Y: But why is it important to remain Jewish?

M: Because if everyone thinks that it doesn't matter just because I marry a Christian...

Y: Yes but what is good about being Jewish?

M: Well, I just agree with the whole idea of Judaism.

Y: Which idea?

M: Well, like the idea if Jesus was the Messiah², there wouldn't be any wars, It's also the warmth of the holidays, I go to my grandmother's house and she makes those foods.

בראיון זה, אשר נערך בשבוע הראשון של התוכנית, ניסיתי להבין את הקשר של מ' ליהדותו. שאלתי שאלה זו באופנים שונים שוב ושוב כי כל מה שמי' הסביר לי הוא מדוע הוא לא נוצרי, בעוד שאני רק רציתי לדעת מה טוב בעיניו ביהדותו. אך הגדרה עצמית על דרך שלילת הזהות הנוצרית התבררה כאמצעי ההגדרה העצמית השולט בקרב משתתפי תוכנית הקיבוץ, ובקרב השוהים בתוכניות השונות במחנה הקיץ בכלל.

נדמה גם שהנוער בתוכנית נטה להגדיר עצמו כ"לא מאוד דתי" אך בו-בזמן הנערים תפסו את הסביבה הנוצרית כמאוד דתית. כלומר, דת זה משהו שלא-יהודים עוסקים בו. היו עדויות רבות בקרב הנוער על לחץ של סביבת הרוב הנוצרית הבפטיסטית לקבל את אמונתם, שהיא אמונת הרוב. המצב היה קשה במיוחד בעבור נערים ונערות אשר באו מערים קטנות שבהן הקהילה היהודית קטנה ושולית.

כך, למשל, בדוגמה הזו:

ש' היא חדשה במחנה, היא באה מעיר קטנה מאוד, שבה רק משפחה יהודית נוספת אחת. נדמה שיש לה קשיים התחלתיים להשתלב בקבוצה. היא לא רגילה להיות בין כל כך הרבה יהודים, ולעסוק ביהדות באופן כל כך אינטנסיבי.

בזמן ההפסקה היא מספרת:

S: And I have this friend, who is really a good friend, and she came into my house crying, when I asked her what's wrong, she said that she couldn't stand the fact that I'm going to go to hell, because we reject

2 הבהרה לקורא, M כאן שולל את הרעיון שישו הוא המשיח ("אם הוא באמת היה המשיח, אומר M אז לא היו מלחמות בעולם"). מה שמעניין כאן הוא ההקשר, אני שואל אותו על יהדותו, והוא עונה בשלילת הנצרות.

- Jesus (tears were rolling from her eyes as she was telling me this).
- Y: And what did you tell her when she said those things?
- S: Nothing, I couldn't speak, I felt so bad, and I know that many of her friends feel the same way.
- Y: Do you belong to a synagogue?
- S: Yes, but we don't go very often, it is very far from out town, we have only one more Jewish family in C [a small town in Texas].

במהלך התוכנית ש' למדה על עמדות היהדות הרפורמית לגבי ימות המשיח, הגהינום ושאר נושאים שעמם התמודדה במפגשיה עם חברים נוצרים וגילתה בהם עניין. ההשתתפות בתוכנית אפשרה לה לבדוק סוגיות בזהות שלה בתנאים שלהם לא הייתה מורגלת (היא הייתה חלק מהרוב, ולא מיעוט, בפעם הראשונה בחייה) ואף לרכוש חברים חדשים. מעניין לציין שהיא סיפרה לי את הסיפור הזה בדיוק בשלב שבו היא לא הייתה בטוחה כלל שהיא רוצה להיות בתוכנית או להמשיך בה. ייתכן שהיא כבר התחילה להפנים את דברי חבריה הנוצרים. התוכנית, כאמור, נתנה לה תשובות מנקודת התייחסות יהודית, אך נדמה שטבעי שנוער יהודי במצבה, אשר לא מגיע למקומות שבהם מתקיימת פעילות יהודית, יהיה בסופו של דבר קונפורמי לעמדות הרוב. שמעתי במהלך הקיץ ובביקורים נוספים במחנה, אנקדויות רבות על נוער יהודי שמצא את עצמו (או הציב את עצמו) במסגרות נוצריות (לפעמים יחד עם המשפחה). הדבר בלט במיוחד במשפחות שבהן נישואים מעורבים.

במהלך הקיץ הקטגוריה הזאת הפכה דומיננטית יותר במחקר, והמשכתי לשמוע סיפורים דומים ולתעד אותם משאר המשתתפים בתוכנית. לחברים הנוצרים היו אסטרטגיות שכנוע שונות לגבי הצורך לקבל את הדת ה"נכונה". נדמה שהאיום בשריפה בגהינום היה הנפוץ מכולם. כך היה בשני הראיונות האלה:

שאלתי את ק' אם התעמתו עמו בנושא היהדות שלו:

K: It doesn't happen often, but it still happens, I used to hate it, and I still hate it, but I react differently now.

Y: How did you use to react, and how do you react now?

K: Well, when I was younger I would just, ah, first of all I didn't know what was going on. Someone would ask me if we killed Jesus and so on. And I would reply, I can't believe you asked me that! Now I just blow it off. They just don't know any better, I guess. So, you really

find yourself in the Kibbutz, you really find out what is important to you, and even if somebody says something that can offend you, it doesn't matter any more, because you know what's real and what's right, and they can't take it away from you.

ובשיחה עם ג':

Y: Most of your friends are Jewish?

J: Most of my friends are not Jewish.

Y: Is there a strong Christian influence in your town?

J: More than anywhere else, probably.

Y: How does that influence your life?

J: Sometimes it makes me feel out of place, I'm in the wrong side, but usually it doesn't have a big influence on me.

Y: When does it make you feel out of place?

J: When people talk about Jesus, burning in hell and all that stuff. They try to make me believe their way. Sometimes it makes me angry and then I tell them that I don't agree.

Y: And these are your friends.

J: Yes.

Y: Your best friends?

J: Well, usually we don't talk about religion very much.

If they start talking about burning in hell, then I usually tell them that we don't believe in hell, and that is the end of the conversation.

אצל רוב המשתתפים מצאתי מודל התנהגות דומה: בשנות הילדות, גילוי ה"אחרות" היהודי ביחס לנצרות מתקבל כהפתעה גדולה, אשר מצריכה בירור, ויכוח, תגובה וחשיבה. במשך הזמן, עם ההתבגרות, הנערים "מתרגשים פחות" כי הם כבר התרגלו, והם בדרך כלל מגיבים בצורה של התעלמות, הכחשה או הדחקה. הרוב הגדול ראה בתוכנית הקיבוץ מעין מקום מפלט, או אי של יהדות בתוך ים של נצרות. רבים מהם באו למחנה קיץ אחר קיץ, כאשר הם מבליים בו מגיל שמונה עד שמונה עשרה. הם חשו שהם חיים חיים כפולים, כמיעוט במשך שנת הלימודים, וכרוב במשך הקיץ במחנה. ההשתתפות במחנה גרמה בדרך כלל להגברת הפעילות היהודית לסוגיה במהלך השנה.

אך בצד המאמץ והניסיון (המוצלח באופן זמני) של חיזוק הזהות היהודית במסגרת של קהילה יהודית טוטאלית זמנית, קשה שלא לחוש בקושי הפסיכולוגי אשר בו שרויים הנערים האלה. אריקסון הדגיש את חשיבות קבוצת העמיתים בגיל ההתבגרות לצורך גיבוש זהות בתקופה של בלבול וחיפוש (Erikson, 1968). במובן זה יש כאן מצב קשה, כי קבוצת העמיתים, שהיא גם קבוצת הרוב (נוצרית) לא מקבלת חלק חשוב מתוך מכלול הזהות של היחיד (יהדותו). אין להאשים את חברי קבוצת הרוב שהם "רעים" במה שהם עושים. הם הרי רוצים להציל את חבריהם היהודים מגורל אכזרי, קשה ונצחי. מי שלא מכיר את דרום-מערב ארצות הברית עשוי להיות מופתע, אך כך הם הדברים. רעיון הפרדת הדת מהמדינה פחות מורגש כאן, השיח הנוצרי נוכח וקיים בכל מקום, או כמו שאמר אחד הרבנים (אשר מצוטט בהמשך): "כאן בטקסס, אנשים מדברים על ישו בזמן הפסקת הצהריים".

מקובל מאוד בדרום-מערב ארצות הברית לשלב את ישו ואת האמונה בדת הנוצרית/בנצרות בשיחה היומיומית. לא במובן של קלישאה או קריאה ("הוי אלוהים") אלא בצורה של קשר אמונה מאוד חזק אשר מכתוב את הפעולה ואת המעשה בחיי היומיום "אלוהים (או ישו) קרא לי לעשות כך וכך", "חשתי שליחות לעשות כך וכך". יהודים לא חשים נוח בסוג שיח שכזה, כי עצם קיומו מייצג סגירות וחוסר קבלה, כפי שראינו בדוגמות הקודמות.

כמובן שהנצרות הבפטיסטית בדרום-מערב ארצות הברית לא מייצגת את כלל הנצרות, יש גם זרמים הרבה יותר ליברליים אשר פתוחים לדיאלוג, להקשבה ולקבלת האפשרות של יותר מדריך אחת להגיע לאמת. אך הפונדמנטליזם בכל הדתות מצטיין בחוסר הסובלנות שלו וחוסר היכולת להתמודד עם עמימות. בעיני הצעירים הנוצרים, ישו צודק ולפיכך החבר היהודי טועה, ולכן יש להצילו. זאת חשיבה בינארית, אשר יוצרת גשר לכיוון אחד, כמו שמוכר גם בזרמים מסוימים בדתות אחרות וגם ביהדות.

ארוס, נצרות והמשכיות יהודית

הבידוד של יהודים צעירים מיהודים אחרים מקשה על הצעירים בעת מגיעם הרומנטיים הראשונים, אשר תורמים לעיצוב האישיות. במשך שש שנות עבודתי במחנה ראיתי התגברות של סובלנות כלפי יחסים רומנטיים בין-דתיים. בתוכנית הקיבוץ הנוער התחלק לאלו ששללו קשר כזה מכל וכל, ולא לה אשר היו מוכנים לפשרות.

פשרות אופייניות:

"אני יוצאת עם נוצרים, אך אתחתן עם יהודי".

"אני מוכן להתחתן עם לא יהודייה, אם תהיה מוכנה להתגייר".

"אני מוכנה להתחתן עם לא יהודי, אם יאפשר לנו לגדל את הילדים כיהודים".

אחוז הנישואים המעורבים בארצות הברית הוא גבוה, וג'ק ורטהימר (פרופסור בסמינר התיאולוגי היהודי בניו יורק) דיבר על מיליון אנשים ממוצא אתני יהודי אשר מבקרים בכנסייה בכל יום ראשון (הרצאה במרס, 1992).

ייתכן שאחת הסיבות למספר הגבוה הזה הוא הצורך של מיעוט להתפשר עם תרבות הרוב, אשר במקרים רבים היא נוצרית, חוסר האפשרות של מציאת בן זוג יהודי והפתיחות ליחסים עם אנשים מדת אחרת. יש להניח, שבנישואים מעורבים בהקשר שאותו תיארתי, הרבה יותר פשוט לגדל את הילד ללא קונפליקטים עם תרבות הרוב ההגמונית, התובענית והלא כל כך סובלנית לאחר היהודי. קשה להמשיך לטפח זהות של מיעוט בקרב רוב כאשר ההורים לא תומכים במשימה כזאת, כפי שהעיד אחד מהרבנים באזור:

When one parent, whoever that may be, says "I'll raise you Jewish, but I'm still going to go to the Presbyterian church", or "I'll raise you Jewish, but Daddy doesn't really care, and is not going to come to synagogue for anything", the kids get a message which is "it doesn't matter", The parents are dissolving their Jewish connection by saying "I can't be there with you".

רב אחר מספר על העמימות וחוסר הבהירות הנוצר לגבי ההבדלים בין יהדות לנצרות:

J: I believe that many children do not know that many of the Christian teachings originate from Judaism, and that this might lead to conclusions like: "Well, they are really the same thing" and that ethics really originate from Christianity.

Y: Can you give me examples?

J: Well, like congregants asking about the Shabbat "Why does our day have to be different?" - assuming that Sunday is the original, the norm.

Y: Are the congregants ever challenged about their Jewishness?

J: Oh, yes, sure: A Christian will emotionally address Jewish friend to "save her/him from hell". People encounter situations like this all the time. In Texas people discuss religion in their lunch hour.

ניתן לומר, שקשה לחשוב על המשכיות יהודית במקום שבו יש מעט מאוד שותפים, במקום שבו מתפתחת סובלנות לקשר רומנטי מחוץ לקבוצה האתנית-התרבותית, במקום שבו הזהות נחשבת לפסולה וצריכה לעבור המרה, במקום שבו לא ברור היכן היהדות נגמרת והנצרות מתחילה כי "הם בעצם אותו הדבר".

לחנך ליהדות ולהמשכיות יהודית בתנאים כאלה זאת משימה קשה למדי. כאשר אב אומר לבנו ש"אגדל אותך יהודי, למרות שאני הולך לכנסייה" הוא מציב בפני הנער אתגר כמעט בלתי אפשרי. ידע, ערכים ועובדות נוצרים בעקבות השתתפותו של האדם במכלול הפעילות האנושית (בקרמן, 1999). כאשר האפיק היהודי הוא כל כך צר (כמו בדוגמה הזאת) קשה להניח שהוא יוכל להתגבר על החלופות התקשורתיות שהלומד נחשף אליהן (בקרמן, 1999).

סיכום

סקרים שנערכו בתחילת שנות ה-90 בארצות הברית הצביעו על תופעה של התבוללות, נישואים מעורבים וקשיים ביישום של חינוך יהודי בעל ערך. קהילות שונות התארגנו תחת הכותרת של "המשכיות יהודית". דגש רב מושם בעשור האחרון על חינוך יהודי לצורותיו ככלי עזר למשימה זאת.

עם זאת, עלינו לזכור שחינוך לא מתקיים רק בתוך בית הספר או רק בתוך מחנה קיץ. הנערים היהודים גדלים ומתחנכים בתוך ההקשר של התרבות האמריקאית בכללותה, ובדרום ארצות הברית בהקשר של התרבות האמריקאית-הנוצרית-הבפטיסטית הבלתי מתפשרת. הנערים היהודים מוצאים את עצמם בקושי קיומי בזמן תהליך הסוציאליזציה. קבוצת העמיתים, אשר כל כך חשובה לתהליך זה בגיל ההתבגרות, עוינת לחלק מרכזי בזהות האישית של העמית היהודי. הנער יכול להיות קונפורמי ולהתמזג עם ערכי הרוב "הרי אין הבדלים גדולים בין הדתות" (ראה

ציטטות קודמות) או שהוא יכול להשיב מלחמה שיערה ולשמור על זהות, אשר מבחינת תרבות הרוב היא זהות אנטגוניסטית ובעייתית, מאחר שהיא שוללת את האמת של הרוב.

נוסף לכך, התביעה מצד הרוב להתמזגות ולוויתור לא נותנת פנאי לנוער היהודי לעסוק בצדדים החיוביים של היהדות. ישנו עיסוק בלתי פוסק בשאלה "מדוע אני לא נוצרי, מדוע אני לא מקבל את ישו". זוהי לא זהות יהודית חיובית, זאת יהדות על דרך השלילה (NBC). מעניין לציין שכאשר יש מפגש בין ישראלים-יהודים לאמריקאים-יהודים צעירים, הזהות השלילית הריאקטיבית הזאת עולה כנושא שיח משותף פופולארי (לשיראלי יש את דמות הערבי העוין ממדינות שכנות). עם זאת, הישראלי לא נאלץ להגדיר עצמו על "אי-ערביותו", לפחות לא באופן כל כך גלוי (ראה בר-שלום, 1999).

זוהי זכותם של יהודים לשאוף להמשיך להתקיים כקהילה בעלת חזון וחיוניות בקרב רוב נוצרי בפטיסטי. הממצאים במאמר זה מצביעים על קשיים רבים הנובעים מהמפגש עם תרבות רוב עוינת. אומנם בחרתי בחיים בקהילת רוב כערך אידיאולוגי, אך לא באתי לשפוט לשלילה יהודים אשר בוחרים, או נאלצים, לחיות בתנאים מורכבים כגון אלה שתוארו לעיל. מחקר זה בא להצביע על הקושי שיש למערכות חינוך להשפיע, כאשר כל מערכת החיים עם תרבות הרוב מעמידה את היחיד במבחן יומיומי של זהות ושל נאמנות. יש לזכור שחינוך הוא לא דבר המוגבל לבית ספר או למחנה קיץ. חלק נכבד מן החינוך מתקיים באינטראקציות היומיומיות אשר מלמדות את היחיד מהו מקומו הרצוי והצפוי בתוך המעטפת התרבותית שבה הוא חי. במובן זה, יש לנערים היהודים קושי מיוחד בגלל שונותם.

ראוי להמשיך ולחקור את הסוגיה הזאת. ניתן לערוך מחקר כמותי על מנת לאשש חלק מן הממצאים במחקר זה, ניתן לערוך מחקר בקרב הורים (למשל, על תפיסת החינוך שלהם במצב מורכב זה) וניתן גם לחקור יותר את השפעת תוכניות החינוך השונות על המשכיות יהודית ועל יכולת עמידה מול תרבות הרוב ההגמונית.

ביבליוגרפיה

בקרמן, צ' (1999), "אתנוגרפיה ונקודות מבט הבנייתיות: לקראת הבנה טובה יותר של החינוך האתנו-תרבותי", שי, א' ובר-שלום, י' (עורכים), **המחקר האיכותני בחקר החינוך, גיליון מיוחד של במכללה 11**, הוצאת המכללה לחינוך ע"ש דוד ילין, ירושלים, עמ' 51-72.

בר-שלום, י' (1999), "מפגשים - על מודולת המפגש בין נוער יהודי מחו"ל לבין נוער יהודי ישראלי", שי א' ובר-שלום, י' (עורכים) **המחקר האיכותני בחקר החינוך, גיליון מיוחד של במכללה 11**, הוצאת המכללה לחינוך ע"ש דוד ילין, ירושלים, עמ' 145-162.

Bar Shalom, Y. (1997), **Kibbutz at Camp: A Response to the Alienation and Narcissism of Jewish Youth**, Doctoral dissertation, The Jewish Theological Seminary of America, New York.

Bekerman, Z. (1986), **The Social Construction of Jewishness: An Anthropological interactional study of a Camp**, Doctoral dissertation, Jewish Theological Seminary of America, New York.

Bellah, R. (1981), "Cultural Vision and the Human Future", Solan, D. (Ed.), **Toward the Recovery of Wholeness**, Teachers College, New York.

_____. (1985) **Habits of the Heart**, Berkeley, University of California Press, CA.

Elliot, J. (1991), **Action Research for Educational Change**, Open University Press, Philadelphia, pp. 80-83.

Erikson, E. (1968), **Identity, Youth and Crisis**, Norton, London.

Etzioni, A. (1993), **The Spirit of Community: The Reinvention of American Society**, Touchstone/Simon & Schuster, New York.

Ezrachi, E. (1993), **Encounters Between American Jews and Israelis: Israelis in American Summer Camps**, Doctoral dissertation, Jewish Theological Seminary of America, New York.

Labosky, V. K. (1992), "Case Investigations", Shulman, J.A. (ed.), **Case Methods in Teacher Education**, Teachers College Press, New York, pp. 178.

- Lasch, C.(1984), **The Culture of Narcissism**, W.W. Norton and Co, New York.
- Lincoln, Y. & Guba, E. (1985), **Naturalistic Inquiry**, Beverly Hills, CA, Sage.
- Lukinsky, J.S. (1968), **Teaching Responsibility: A Case Study in Curriculum Development**, Doctoral dissertation, Cambridge, MA, Harvard.
- Peck, M.S. (1987), **The Different Drum: Community Making and Peace**, Simon and Schuster, New York.
- Shapiro, A. & Cohen, B. (1984), **Studies in Jewish Education and Judaica in Honor of Louis Newman**, Ktav, New York.